

Jan
Rychlík
a kolektiv



MEZI VÍDNÍ A CAŘIHRADEM

I Utváření
balkánských
národů



VYŠEHRA D

HISTORICA



Jan Rychlík a kolektiv
MEZI VÍDNÍ
A CAŘIHRADEM

1 / Utváření
balkánských
národů

Jan
Rychlík a kolektiv

MEZI VÍDNÍ A CAŘIHRADEM

1/ Utváření
balkánských
národů

VYŠEHRA D

P R A H A 2 0 0 9

HISTORICA



PRÁCE VZNIKLA V RÁMCI SPOLEČNÉHO PROJEKTU
MASARYKOVA ÚSTAVU A ARCHIVU AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
A ÚSTAVU PRO BALKANISTIKU BULHARSKÉ AKADEMIE VĚD
„FORMOVÁNÍ NÁRODNÍ IDENTITY VE STŘEDNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPĚ
V 19. A 20. STOLETÍ A VZNIK NÁRODNÍCH STÁTŮ“.

Text recenzovali:
PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.
PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.

© Jan Rychlík, Jan Pelikán, Krástjo Mančev, Nadja Danova 2009

ISBN 978-80-7021-957-7
ISSN 1801-5204

OBSAH

Úvod	11
------------	----

KAPITOLA 1

OSMANSKÁ A HABSBUŘSKÁ ŘÍŠE

Bitva u Moháče a její důsledky	15
Říše rakouských Habsburků	17
Osmanská říše	19
Balkán v předosmanském a raném osmanském období	20
Osmanská expanze na Balkáně od konce 14. do počátku 16. století ..	23
Charakter habsburské a osmanské moci	26
Boje mezi habsburskou a osmanskou říší v 16.–18. století	38

KAPITOLA 2

ZEMĚ A LIDÉ NA BALKÁNĚ V 16.–18. STOLETÍ

Problém identity obyvatelstva Balkánu do 18. století	49
Chorvaté	49
Albánské kmeny a jejich území (<i>K. Mančev</i>)	52
Rumuni (<i>K. Mančev</i>)	57
Řekové (<i>N. Danova</i>)	62
Bulhaři	72
Srbové	78
Černá Hora a Černohorci	81

KAPITOLA 3

TZV. NÁRODNÍ OBROZENÍ BALKÁNSKÝCH NÁRODŮ

Obecné problémy národního obrození	83
Chorvaté	85
Albánci	99
Rumuni (<i>K. Mančev</i>)	102

Řekové (<i>N. Danova</i>)	105
Bulhaři	110
Srbové	112

KAPITOLA 4

VYTVÁŘENÍ NOVODOBÉ STÁTNOSTI BALKÁNSKÝCH NÁRODŮ

Osmanská říše v první polovině 19. století	115
Boj balkánských národů osmanské říše za získání nezávislosti ..	121
Albánci (<i>K. Mančev</i>)	121
Rumuni ve Valašsku a Moldavsku. Vznik Rumunska (<i>K. Mančev</i>) ...	127
Vznik samostatného Řecka a jeho vývoj (<i>N. Danova</i>)	140
Pokusy Bulharů o získání autonomie	152
Vznik Srbského knížectví	153
Černá Hora	162
Srbové, Chorvati a Rumuni v habsburské monarchii:	
Pokusy o vytvoření vlastní státnosti	165
Chorvaté v Chorvatsku a Dalmácii	165
Srbové ve Vojvodině	182
Rumuni v Sedmihradsku (<i>K. Mančev</i>)	185

KAPITOLA 5

VELKÁ VÝCHODNÍ KRIZE A VZNIK NOVÝCH STÁTŮ

NA BALKÁNĚ – SPOLUPRÁCE VERSUS KONFLIKT

Osmanská říše. Rozklad osmanismu a jeho transformace.	189
Habsburská říše po rakousko-uherském vyrovnání	189
Situace na Balkáně na prahu velké východní krize	191
Rumunsko – od sjednocení k nezávislosti (<i>K. Mančev</i>)	191
Společenský a hospodářský vývoj Řecka v letech 1857–1876 (<i>N. Danova</i>)	198
Boj Bulharů za národní církev	200
Srbsko za druhé vlády Obrenovićů	201
Velká východní krize	206

KAPITOLA 6

BALKÁNSKÉ NÁRODY PO BERLÍNSKÉM KONGRESU

Osmanská říše po Berlínském kongresu a teoretická východiska řešení národnostní otázky	215
---	-----

Balkánské národy a jejich národní státy	217
Albánské země (<i>K. Mančev</i>)	219
Rumunsko koncem 19. a na počátku 20. století (<i>K. Mančev</i>)	226
Řecko (<i>N. Danova</i>)	231
Bulharsko	235
Srbsko (<i>J. Pelikán</i>)	242
Černá Hora	259
Makedonie po roce 1878. Vznik makedonské otázky	260

KAPITOLA 7

BALKÁNSKÉ NÁRODY RAKOUSKO-UHERSKA

NA KONCI 19. STOLETÍ

Habsburská monarchie po vyrovnání	271
Sedmhradsko po roce 1867 (<i>K. Mančev</i>)	271
Chorvatsko po vyrovnání	275
Krajinští Srbové v Chorvatsku	282
Národy Dalmácie	285
Istrie	289
Bosna a Hercegovina a její národnostní problémy	291
Chorvatsko-srbská spolupráce a jihoslovanská koncepce	296
Srbové ve Vojvodině	301

KAPITOLA 8

KRIZE OSMANSKÉ A HABSBURSKÉ ŘÍŠE

A KONFLIKTY BALKÁNSKÝCH NÁRODŮ

Ilindenské a preobraženské povstání v Makedonii a Thrákii	305
Mladoturecká revoluce	308
Vyhlášení úplné nezávislosti Bulharska a anexe Bosny-Hercegoviny	313
Chorvatsko po anexi Bosny a Hercegoviny	314
Mladoturecká revoluce a Albánci (<i>K. Mančev</i>)	316
První balkánská válka	321
Vznik nezávislé Albánie (<i>K. Mančev</i>)	326
Druhá balkánská válka	327
Albánie po druhé balkánské válce (<i>K. Mančev</i>)	331
Rozdělení Makedonie	332

KAPITOLA 9

ZÁNİK HABSBURSKÉ A OSMANSKÉ ŘÍŠE

Habsburské balkánské země na prahu světové války	335
Chorvatsko v posledních předválečných letech	335
Dalmácie a Istrie před první světovou válkou	337
Bosna a Hercegovina	338
První světová válka	339
Porážka a zánik Rakousko-Uherska a změny na Balkáně	351
Vznik Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů (SHS)	351
Kapitulace Bulharska	354
Vznik Velkého Rumunska (<i>K. Mančev</i>)	355
Obnovení Albánie (<i>K. Mančev</i>)	356
Zánik osmanské říše	357
 ZÁVĚR	 359
 Přehled panovníků	 364
Bibliografie	377
Rejstřík jmenný	381
Rejstřík místní	390

ÚVOD

V uplynulých dvou desetiletích jsme byli svědky velmi bouřlivých událostí na Balkáně. Rozpad Jugoslávie vyvolal zájem o studium tohoto regionu, který až do nedávné minulosti byl u nás vnímán jen jako místo levných dovolených. Krvavé národnostní konflikty na Balkáně, které probíhaly s přestávkami vlastně po celé 20. století, mají ovšem své kořeny v dávnější minulosti, především v dědictví po dvou zaniklých říších – osmanské a habsburské. Tato kniha má osvětlit čtenáři komplikované okolnosti formování národní identity národů žijících na Balkáně v rámci dvou výše zmíněných říší, protože bez porozumění tomuto procesu není možné pochopit ani události devadesátých let dvacátého století a prvních let století jednadvacátého v tomto regionu.

Kniha se zabývá vývojem různých národnostních (etnických) a náboženských skupin na Balkáně v poměrně dlouhém období mezi bitvou u Moháče (1526), která nepřímo vyvolala vznik habsburské monarchie a zároveň vymezila rozsah rozrůstající se osmanské říše ve střední Evropě, a balkánskými válkami (1912–1913), kterými byla jednak definitivně eliminována osmanská moc na evropském kontinentě a jednak se plně projevíly do té doby skryté konflikty mezi jednotlivými balkánskými národy. Důraz je kladen především na vývoj v 19. století, kdy se na Balkáně formovaly moderní národy a také většina moderních národních států, které zde známe dnes. Kniha se zabývá jednak některými všeobecnými aspekty vývoje, jednak vývojem jednotlivých národů a států ve zkoumaném prostoru. Samozřejmě, že kniha obsahuje i jakousi prehistorii celého regionu, stejně jako nástin vývoje po roce 1913.

Práce se opírá jednak o domácí i zahraniční literaturu, jednak o vlastní archivní výzkum autorů prováděný v archivech České republiky a archivech Bulharska, Srbska, Makedonie a Chorvatska. Seznam hlavní literatury je uveden v příloze.

Při psaní knihy se vyskytly určité problémy technického charakteru. Na prvním místě je třeba se zmínit o problému transkripce vlastních a zeměpisných jmen, který vyplývá nejen z používání různých abeced, ale i z toho, že tatáž jména a stejné zeměpisné názvy jsou v jazycích jednotlivých balkánských národů často psány rozdílně, přičemž v některých případech pro ně máme i český (nebo počeštěný) ekvivalent. Křestní (rodná) jména panovníků různých zemí jsou v souladu s českou tradicí psána vždy v české formě (tedy: řecký král Jiří I., nikoliv Georgios I.; ruský car Mikuláš I., nikoliv Nikolaj I.), přičemž u důležitých panovníků jsou v závorce uvedena léta jejich vlády. Jména jiných významných osobností jsou uvedena v jejich mateřském jazyce včetně křestního (rodného) jména; pokud některá z takovýchto osobností používala jména v různých jazykových mutacích, jsou tyto varianty rovněž uvedeny. V závorce jsou u důležitých osobností uvedena data narození a úmrtí, pokud jsou nesporně známa. Transkripce jmen a zeměpisných názvů z cyrilice resp. z řecké abecedy do latinky se opírá o normy stanovené v akademických *Pravidlech českého pravopisu* (Praha 1995). Bulharština, řečtina, makedonština i srbština používají při psaní osobních jmen fonetický pravopis. Jména některých osob se v historických dokumentech vyskytují jak v bulharské, tak i v makedonské či srbské verzi. Jedna a tatáž osoba proto může mít někdy dvě či dokonce tři „mírně odlišná“ jména přizpůsobená pravopisu příslušného jazyka. Protože je v takovém případě nemožné zajistit jednotnou transliteraci do latinské abecedy, jsou tam, kde by mohlo dojít k záměně, uvedeny v závorce oba (resp. všechny) tvary. Ženská příjmení byla částečně počeštěna přidáním koncovky -ová, s výjimkou případů, kdy původní příjmení má tvar přídavného jména. Jména chorvatská, rumunská a maďarská jsou přepsána tak, jak se píše v originále, neboť uvedené národy používají latinskou abecedu.

U zeměpisných názvů bylo třeba vyřešit problém spojený s rozdílnými pojmenováními v různých jazycích a případně také v češtině (např. řeka Ialovița v rumunštině, ale Jalovica v bulharštině i češtině). Názvy se rovněž měnily v průběhu staletí. Pokud se názvy zásadně liší, je uvedeno jak pojmenování používané v době, o které se v textu hovoří, tak i název používaný dnes a údaj o tom, v kterém státě se místo nachází (např.: Voden, řecky Edessa, dnes v Řecku). Používají-li různé národy, o kterých je řeč, různých názvů pro jedno místo, je na prvním místě uveden úřední název dnes používaný, případně název v češtině obvyklejší (např. Bitola, albánsky

a turecky Manastir, Peć, albánsky Peja). Pokud existuje pro nějaké místo český název, je použit zpravidla bez cizího ekvivalentu (např. Soluň), případně píšeme názvy českým pravopisem (Korča místo Korça, Priština místo Prishtinë – v druhém případě český tvar odpovídá tvaru srbskému). Místo tureckého názvu Istanbul používáme český název Cařihrad, pro byzantské období (před rokem 1453) Konstantinopol. Tam, kde je řeč o patriarchovi konstantinopolském a konstantinopolském patriarchátu, používáme adjektivum „konstantinopolský“ i pro období po roce 1453. Místo historického názvu Prešpurk (německy Preßburg, maďarsky Pozsóny) používáme pro celé období, o kterém kniha pojednává, název Bratislava, i když ten byl ve skutečnosti zaveden až v roce 1919. V souladu s evropskou tradicí používáme výrazy „Turecko“ pro osmanskou říši a výraz „Turci“ souhrnně pro její muslimské obyvatele jako celek, byť z etnického hlediska etničtí Turci tvořili jen menšinu obyvatelstva vyznávající islám a samotná říše se jako Turecko neoznačovala. Výrazy „Osmané“ či „osmanští Turci“ používáme k výrazu „Turci“ jako synonymní.

Určitou komplikací byla také datace jednotlivých událostí. Pravoslavné obyvatelstvo Balkánu používalo až do počátku 20. století juliánský kalendář zavedený Iuliem Caesarem roku 46 př. n. l., který byl až do roku 1582 používán všeobecně v celém křesťanském světě, tedy i v západní Evropě. V uvedeném roce provedl papež Řehoř XIII. reformu kalendáře spočívající ve vypuštění deseti dnů (5. říjen byl současně 15. říjnem), čímž měl být vyrovnán rozdíl mezi délkou roku podle juliánského kalendáře (365 $\frac{1}{4}$ dne) a skutečnou délkou tzv. tropického roku, která činí pouze 365,2422 dne. Aby v budoucnosti nedocházelo k novému posunu, stanovil zároveň papež, aby koncové roky století byly přestupné jen tehdy, pokud jsou dělitelné čtyřmi sty, tedy od reformy až do současnosti byly přestupné pouze roky 1600 a 2000, zatímco podle původního juliánského kalendáře i roky 1700, 1800 a 1900. Tím se rozdíl mezi juliánským a gregoriánským kalendářem postupně zvětšuje: v 18. století činí 11 dní, v 19. století 12 dní a ve 20. a 21. století 13 dní. Zatímco katolické země přijaly gregoriánský kalendář prakticky ihned, protestantské a pravoslavné země tak učinily teprve postupně. V Bulharsku byl gregoriánský kalendář zaveden až v roce 1916, kdy byl 1. duben současně prohlášen 14. dubnem téhož roku. Ve stejný den byl gregoriánský kalendář zaveden i na území Srbska a Černé Hory, která v té době byla okupována bulharskými a rakousko-uherskými armádami, a také v Makedonii, která byla rovněž pod bulharskou správou. V Rusku

byl gregoriánský kalendář zaveden v roce 1918, v Rumunsku v roce 1919 (v Sedmihradsku a Bukovině, které byly součástí Rakousko-Uherska, platil už před tím) a v Řecku v roce 1924. V této knize jsou hlavní události v pravoslavných zemích uvedeny podle současného (gregoriánského) kalendáře. Jen nejdůležitější události, které v historické paměti jsou vázány na datum podle juliánského kalendáře, jsou uvedeny podle obou kalendářů. Datum podle juliánského kalendáře je zpravidla uvedeno v závorce s výslovným upozorněním, že jde o juliánský kalendář. Je-li u některé události uvedeno dvojí datum s použitím lomítka, je vždy první uvedeno podle kalendáře juliánského a druhé podle gregoriánského (např. sanstefanská mírová smlouva z 19. února/3. března 1878).

Tato kniha je prací kolektivní. Kapitoly týkající se obecného vývoje Balkánu a problému formování novodobých balkánských národů včetně historického přehledu dějin Chorvatska, Bulharska, Makedonie a částečně Srbska napsal Jan Rychlík z Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR a Ústavu českých dějin FF UK, část týkající se Srbska po roce 1878 napsal Jan Pelikán z ústavu světových dějin FF UK. Text týkající se Rumunska a Albánie napsal Krăstjo Mančev a část týkající se Řecka Nadja Danova, vědečtí pracovníci z Ústavu pro balkanistiku Bulharské akademie věd v Sofii. Jejich bulharské texty přeložili Miroslav Kouba a Jan Rychlík. Část kulturně-historická, kterou napsal Miroslav Kouba z Ústavu slavistických a východoevropských studií FF UK a univerzity v Pardubicích, bude vydána jako samostatný druhý díl této práce. Při práci na knize pomáhalo i mnoho dalších osob, přičemž pro nedostatek místa není možné všechny vyjmenovat. Autoři by jim nicméně rádi vyjádřili své poděkování.

KAPITOLA I

OSMANSKÁ A HABSBUŘSKÁ ŘÍŠE

Bitva u Moháče a její důsledky

Dvacátého devátého srpna 1526 se nedaleko města Moháč (maďarsky Mo­hács) na Dunaji v jižních Uhrách odehrála poměrně krátká bitva, která však měla změnit na několik století podobu jihovýchodní Evropy. Od jihu přitáhla obrovská osmanská armáda vedená samotným sultánem Süleyma­nem I. (1520–1566), zvaným také „Nádherný“ či „Zákonodárce“ (Kanuni). Sultán, ovládající již v této době téměř celé území Balkánu, se ve jménu šíření islámu vydal na další tažení proti nevěřícím a jeho cílem měly být tentokrát Uhry. Protivníkem se stal tehdy ani ne dvacetiletý český a uherský král Ludvík II. Jagellonský (1516–1526), který se proti osmanskému nebezpečí snažil narychlo získat podporu různých evropských vládců. Proti osmanským bojovníkům, které Evropané paušálně označovali jako Turky, nakonec u Moháče stanula jen zcela malá armáda, zatímco dobře vyzbrojené uherské vojsko vedené Janem Zápolským čekalo v záloze a do boje vůbec nezasáhlo. Katastrofa u Moháče vyvolala v Uhrách paniku. Osmanská armáda vedená sultánem zamířila k Budínu, který dvanáct dní po moháčské bitvě bez boje obsadila a pak vyplenila. Tentokrát ještě os­manští Turci Budín opustili a po krátkém plenění v Uhrách se celá armáda i se sultánem vrátila do Cařihradu.

Porážka na bitevním poli byla ještě umocněna neštěstím: při útěku z bitevního pole spadl Ludvík z koně do rozvodněné říčky a utopil se. Českým králem byl 23. října 1526 zvolen rakouský vévoda Ferdinand I. Habs­burský (1526–1564), který aspiroval rovněž na uherský trůn. V případě úspěchu by tak spojil pod svou vládou tři státy, které v dané situaci byly nejvhodnějším uskupením schopným zastavit osmanskou expanzi. Ferdi­nand byl skutečně zvolen, ale část uherské šlechty Ferdinanda odmítla a zvolila 10. listopadu králem sedmihradského magnáta Jana Zápolského (1526–1540), zatímco jiná část se 16. prosince vyslovila pro Ferdinanda.

Také chorvatská šlechta byla rozdělena: zatímco sněm v Cetinu u Slunje zvolil 1. ledna 1527 králem Ferdinandem, chorvatská šlechta ze Slavonie zvolila 6. ledna králem Jana Zápolského. Důsledkem byla občanská válka. Štěstí přálo Ferdinandovi, který se mohl opřít o bohaté české země. Ne-trvalo dlouho a Zápolskému nezbylo než opustit Uhry a hledat útočiště v Polsku.

Během jara 1527 osmanští Turci znovu zahájili tažení. Když Jan Zápolský viděl, že si sám s Ferdinandem neporadí, odhodlal se ve svém polském exilu k osudovému kroku: požádal o pomoc Turky a byl připraven uznat sultánovu svrchovanost. V lednu 1528 jej sultán Süleyman I. skutečně uznal za uherského a chorvatského krále a slíbil mu veškerou pomoc k dosažení trůnu. Roku 1529 se osmanská armáda, ke které se přidal i Jan Zápolský se svými stoupenci, znovu vydala na sever. V září obsadila podruhé Budín. Poté poprvé oblehla Vídeň, která se však ubránila, takže se v říjnu sultán musel stáhnout.

Po dalších devíti letech měli již Ferdinand i Jan Zápolský zřejmě válčení dost. Znechucena byla i uherská a chorvatská šlechta, jejíž majetky teď plundrovaly vedle osmanských Turků ještě dvě „křesťanské“ armády, a které už bylo jedno, kdo se stane králem. Proto za zprostředkování Ferdinandova bratra, španělského krále a římského císaře Karla V. byla 24. února 1538 ve Velkém Varadině (maďarsky Nagyvárad, dnes Oradea v Rumunsku) uzavřena tajná dohoda. Podle ní se Jan Zápolský výslovně zříkal veškerých nároků na Chorvatsko, Slavonii a Dalmácii, ale mohl si ponechat doživotně titul krále a vládu nad Sedmihradskem a severovýchodními Uhrami, tedy územími, která v té době reálně ovládal. Po jeho smrti mělo území připadnout Ferdinandovi, případně jeho dědicům.

V době uzavření velkovaradinského míru byl Jan Zápolský svobodný a bezdětný a proto s odevzdáním svých území po své smrti souhlasil. V roce 1539 se však oženil s Isabelou, dcerou polského krále Zikmunda I. Starého (1506–1548), která mu 7. července 1540 porodila syna Jana Zikmunda. Jan Zápolský byl právě v té době stížen záchvatem mrtvice a zbývaly mu necelé dva týdny života. Před svou smrtí v noci z 18. na 19. července 1540 ale ještě stačil vypovědět dohodu s Ferdinandem. Uhry i Chorvatsko odkázal svému synovi a zavázal své stoupence poslušností novému králi. Ti ihned prohlásili Jana Zikmunda uherským králem Janem II. a uznali sultánovu ochranu. Süleyman skutečně slíbil chránit práva maličkého krále.

Ferdinand neměl jinou možnost, než znovu zahájit válku. V létě 1541 jeho armáda oblehla Budín. Sultánovo vojsko obležení rozbilo a habsburskou armádu vypudilo, avšak osmanská „bratrská pomoc“ zákonnému králi Janu Zikmundovi se brzy ukázala jako značně problematická. Dne 29. srpna 1541 totiž Turci bez boje Budín „dočasně“ obsadili – a už v něm zůstali. Z větší části Uher vytvořili Budínský pašalík, tj. území podřízené přímo centrální vládě v Cařihradě. Ferdinandovi zbylo jen dnešní Slovensko, okleštěné Chorvatsko, pás území při současné východní rakouské hranici a některé části Zátisi v dnešním východním Maďarsku. Hranice mezi světem islámu a křesťanství se posunula až na Dunaj, do prostoru dnešní slovensko-maďarské hranice. Janu Zikmundovi zůstalo Sedmihradsko, které se stalo víceméně samostatným státem závislým na osmanské říši. V roce 1570 se mladý Zápoľský zřekl titulu uherského a chorvatského krále a ponechal si jen hodnost sedmihradského knížete. O rok později jako bezdětný zemřel a rod Zápoľských tak vymřel, avšak Sedmihradsko si svoje samostatné postavení udrželo. Z hlediska dalšího vývoje je důležité, že v maďarské interpretaci vlastních (uherských) dějin se právě Sedmihradsko stalo jakýmsi rudimentem uherské státnosti, zatímco rumunští historikové je považují jen za třetí historickou součást rumunských zemí – vedle Valašska a Moldavska.

Říše rakouských Habsburků

Kolébka rodu Habsburků leží v oblasti horního Rýna. Ve 12. století se tento celkem ještě nevýznamný rod prokazatelně zúčastnil křížových výprav a zapletl se do bojů mezi římskými císaři a papeži. Ve 13. století přenesli Habsburkové své sídlo na východ k Dunaji a poprvé vstoupili na evropskou scénu. Rudolf I. (1273–1291), v českých dějinách známý jako soupeř krále Přemysla Otakara II. (1253–1278), kterého porazil roku 1278 v osudové bitvě na Moravském poli, se stal římským (německým) králem. Habsburkové se roku 1276 pevně uchytili v rakouských zemích, které se staly jejich rodovými državami. S výjimkou krátkého období ve druhé polovině 15. století, kdy se rakouských zemí zmocnil uherský král Matyáš Korvín, zde vládli nepřetržitě až do roku 1740, kdy mužská linie rodu vymřela, přičemž rod habsbursko-lotrinský, který byl pokračováním ženské linie, tu vládl až do roku 1918. Od konce 15. století byli Habsburkové také

v zásadě již trvale voleni římskými králi a císaři Svaté říše římské (od počátku 16. stol. obě volby a oba tituly splynuly), a to až do jejího definitivního zániku roku 1806. Císařská koruna sice sama o sobě nepředstavovala reálnou moc, avšak nepochybně zvyšovala prestiž rodu. Na počátku 16. století se Habsburkové uchytili i na Pyrenejském poloostrově. Císař Karel V. (1519–1556) vládl současně jako Karel I. ve Španělsku, avšak to pro formování podunajské říše nemělo větší význam, protože rakouské země v držení neměl. Zakladatelem podunajské monarchie se stal Karlův mladší bratr Ferdinand, arcivévoda rakouský (1519–1564), od roku 1526 král český a rovněž uhersko-chorvatský.

V českém (ale nejenom českém) prostředí dodnes přežívá představa o habsburské monarchii jako o „žaláři národů“. Přispěly k tomu nepochybně národnostní spory v 19. století, ve kterých nebylo prostě možné uspokojit současně nacionální ambice všech národů monarchie, takže nakonec s monarchií nebyl spokojen nikdo. Třeba ale říci, že takováto představa je naprosto nesprávná, a pokud jde o období 16.–18. století navíc zcela anachronická, protože národnostní problematika tehdy ještě nehrála žádnou roli. Ve skutečnosti Habsburkové vždy respektovali historicky odlišný původ zemí, kterým vládli. Dokonce i v době vystupňovaných centralizačních snah Marie Terezie (1740–1780) a jejího syna Josefa II. (1780–1790) zůstávaly základem říše historické země, tvořící původně samostatné státy. Proto národy, které se formovaly v rámci habsburské říše, mohly v 19. století využít určité zbytky dávné státnosti. Z národů, kterých se týká tato kniha, to platí zejména pro Chorvaty, jejichž stát sice od roku 1102 vytvořil personální unii s Uhrami, ale byl vždy chápán jako zvláštní celek. Habsburkové se také nezajímali o to, jakým jazykem obyvatelé jejich říše mluví a k jaké národnosti se hlásí. V 19. století pak bylo jednotlivým formujícím se národům umožněno rozvíjet svůj jazyk a kulturu celkem bez větších překážek. Ačkoliv se habsburská monarchie postupně měnila v Rakousko, nešlo o německý stát. Rakousko-uherským vyrovnáním z roku 1867 ovšem nastala jedna důležitá změna: zatímco v rakouské části měl každý národ možnost svobodného kulturního rozvoje, což výslovně potvrzoval článek 19 prosincové ústavy, v uherské části byl nastolen kurz na přeměnu všech etnik a národností – s výjimkou Chorvatů – v jeden jediný uherský (ve skutečnosti maďarský) národ. Z národů, o kterých bude řeč, tento maďarizační proces postihl především Rumuny v Sedmihradsku a Srby ve Vojvodině.

Osmanská říše

S Turky jako specifickou etnickou skupinou vyznávající islám se Evropa poprvé seznámila už v 11. století. V roce 1071 kmeny seldžuckých Turků porazily byzantské vojsko v bitvě u Mantzikertu a založily si potom vlastní stát v Malé Asii. Ten během 13. století podlehl vpádu Mongolů. Paralelně se ale už koncem 12. století pod mongolským tlakem objevily v Malé Asii i příbuzné kmeny Turků osmanských, kteří tak vlastně starší Seldžuky částečně vystřídali. Název těchto tureckých kmenů byl odvozen od jejich vůdce Osmana (1288–1326), který v Malé Asii založil malý islámský stát – emirát. Centrem tohoto státu, jehož počátek bývá tradičně kladen k roku 1299, se později stala maloasijská Bursa. Během první poloviny 14. století se za Osmana nástupce sultána Orchana (1326 až asi 1360) Turkům podařilo postupně zcela vyvrátit byzantské panství v Malé Asii. Postup osmanských Turků byl relativně snadný také proto, že zdejší křesťanské obyvatelstvo Byzance nehodlalo příliš bránit. Patřilo totiž částečně k tzv. monofyzitům, které oficiální řecká pravoslavná církev považovala za hereťiky a občas je pronásledovala (podle monofyzitů, ke kterým patří např. církev arménská, syrská nebo koptská, měl Ježíš Kristus pouze jedinou, božskou přirozenost, zatímco katolická i pravoslavná církev uznávají v Kristu dvě přirozenosti – božskou i lidskou). Osmanským Turkům naproti tomu jejich vyznání nevadilo.

Křesťanské státy na Balkáně dlouho nevěnovaly osmanskému nebezpečí náležitou pozornost. Až když se v roce 1345 osmanští Turci objevili v Gallipoli a vytvořili si tak předmostí na evropském kontinentě, začaly si tehdejší balkánské státy Byzance, Bulharsko a Srbsko uvědomovat vážnost situace. Přesto ani v této době nedošlo k jejich společnému postupu. Roku 1352 obsadili osmanští Turci pevnost a město Dimotiku (řecky Dodymoteichon) na pravém břehu řeky Marici, čímž si vytvořili základnu pro své výpady do Thrákie. Roku 1365 se zmocnili Drinopole (Adrianopolis, turecky Edirne), kterou mladý sultán Murad I. (asi 1359/1360–1389) učinil hlavním městem místo dosavadní Bursy. O šest let později porazil tento sultán v bitvě u Černomeny (dnes Ormenion v Řecku) na řece Marici spojená vojska Vukašina a jeho bratra Ugleši, knížat vládnoucích v Makedonii, a podmanil si jejich území. Bitva na řece Marici znamenala ohrožení pro všechny balkánské státy a vlastně i pro celou Evropu.

Balkán v předosmanském a raném osmanském období

S určitým zjednodušením lze situaci na Balkáně ve 14. století popsat takto: přes postupující úpadek byla stále ještě největší a nejsilnější Byzantská říše, považující se za nástupce a pokračovatele antické říše římské. Konstantinopol, město císaře Konstantina Velikého (česky známé jako Cařihrad), byla stále ještě považována za druhý, přenesený Řím. Říše zahrnovala území okolo Konstantinopole na Bosporu a oblast Thrákie, tj. pobřeží při Egejském moři. Na Peloponésu jí patřila již jen jeho nejjižnější část (na jih od Korintu). Zde musela bojovat s neustále expandujícími osmanskými Turky. Větší část současného Řecka, především velký díl Peloponésu, ale také oblast nynější jižní Albánie, náležela Republice sv. Marka, tj. Benátkám, které patřily mezi tehdejší námořní velmoci. Ovládaly i velkou část jadranského pobřeží, včetně dnešního pobřeží Černé Hory a severní Albánie.

Vývoj prostoru nynější Albánie patřil k nejkomplicovanějším na Balkáně. V předosmanském období změnila albánská území několikrát své pány (Byzanc, první bulharské carství, Normané, druhé bulharské carství, Srbsko). Na tomto území existovala i dvě knížectví: *Arbanon* (albánsky: Arbëri) na konci 12. a počátku 13. století a *Regnum Albaniae* v 70. a 80. letech 13. stol. (šlo o umělý výtvar neapolského krále Karla z Anjou). Území bylo ale fakticky ovládáno jednotlivými albánskými feudálními rody, mezi kterými vynikali především Arianitiové, Balshiové, Topiiové, Muzakiové a Kastriotové. V době osmanského vpádu byli Albánci rozděleni na dvě skupiny kmenů – Ghegy ve středu a na severu země a Tosky na jihu. Hranici mezi nimi tvořila (a dodnes tvoří) řeka Shkumbi.

Na jadranském pobřeží se Benátky opakovaně dostávaly do konfliktů s Chorvatskem, které bylo od roku 1102 spojeno personální unií s Uhrami. Z bojů zde těžil Dubrovník (italsky Ragusa). Město s poměrně rozsáhlým okolím bylo formálně pod ochranou chorvatského, resp. uherského krále, ale ve skutečnosti tvořilo samostatnou republiku (Republika svatého Vlahy). Na území mezi Dunajem a pohořím Rodopy se rozkládal bulharský stát a na západ od něj Srbsko. Na území dnešní Republiky Makedonie se rozkládalo několik menších knížectví. Jejich území tvořilo formálně součást Srbska a údělná knížata v Makedonii byla teoreticky podržena srb-skému carovi Štěpánu Urošovi V. (1355–1371), ovšem ve skutečnosti si

počínala zcela samostatně. Na sever od Dunaje se na území dnešního Rumunska rozkládala dvě samostatná knížectví – Valašsko a Moldavsko, která vznikla ve 12. resp. 13. století. Sedmihradsko (Transylvánie) tvořilo až do roku 1526 nedílnou součást uherské koruny, mělo ovšem autonomní postavení podobně jako Morava v rámci zemí české koruny. Mělo tudíž vlastní sněm a vlastní soudní systém. Oblast byla etnicky heterogenní – žili zde Maďaři, Rumuni, kmeny Sekulů, jejichž původ není přesně znám, avšak které se pomaďarštily, a tzv. Sasové (v oblasti Brašova, Sibiu a Bystřice – rum. Bistrițe), což jsou potomci německých přistěhovalců ze 12. století (především z oblastí horního Porýní).

Území Bosny bylo sice teoreticky vazalským teritoriem uherské koruny, resp. Chorvatska, fakticky ale bylo rovněž samostatné a mělo vlastní vladaře s titulem bána, tj. královského náměstka či – v letech, kdy se podařilo uherskou závislost setrást – i krále.

Na Balkáně žily nejrůznější národnosti a etnické skupiny, které dnes velmi často neumíme přesně identifikovat. Jejich jména bývají spojována s názvem určitého území nebo určitého státu, což ale nemusí nutně vypovídat správně o etnické příslušnosti. Pravoslavné obyvatelstvo Byzantské říše se např. samo označovalo jako „Romai“, tedy Římané, zatímco západní Evropa je označovala za Řeky. Situace je velmi komplikovaná tím, že v 19. a 20. století v souvislosti s konstituováním těch národů, které na Balkáně známe dnes, byly středověké národnosti a etnika z politických důvodů spojovány právě s existujícími národy. Tak např. rumunská historiografie začala paušálně označovat romanizované (většinou pravoslavné) obyvatelstvo Valašska, Moldavska a Sedmihradska za Rumuny, srbská historiografie zase všechno slovanské pravoslavné obyvatelstvo na území Srbska, Chorvatska a Bosny za Srby, chorvatská veškeré Slovany-katolíky v Chorvatsku, Slavonii, Dalmácii a Hercegovině za Chorvaty. Zpětně přitom byla vytvářena iluze, jako by tyto národy ve stejné podobě žily na týchž místech již ve středověku. Byly přitom hledány vazby na antické názvy obyvatelstva určitých území. Ve dvacátém století se pak objevují pokusy najít ve středověku i takové národnosti, které prokazatelně ještě tehdy vůbec neexistovaly. Snad nejnámější v tomto směru jsou pokusy některých makedonských historiků najít ve středověku slovanské Make-donce. O národnostním, či spíše etnickém složení Balkánu ve středověku je možné říci jen tolik, že zde žila v rámci existujících států nejrůznější etnika, přičemž část tohoto obyvatelstva, především příslušníků elit, se bez

ohledu na svůj původ s těmito státy identifikovala. Pojem „Bulhar“ či „Srb“ tedy spíše znamenal příslušnost ke středověkému státu než cokoliv jiného.

Mnohem důležitější bylo dělení náboženské. Věřoučný spor o to, zda Duch svatý vychází jen z Boha Otce, jak tvrdí pravoslavná (ortodoxní) církev, anebo z Boha Otce i Syna, jak učí katolíci, rozdělil obyvatelstvo Balkánu. Od velkého schizmatu mezi západní a východní církví v roce 1054 ale převažovalo na Balkáně pravoslaví (ortodoxie). Pravoslavná církev nikdy nebyla organizačně jednotná jako církev katolická, vždy se vázala na stát a tak přinejmenším teoreticky je vlastně tolik pravoslavných církví, kolik je států. Ačkoli východní církev nemá svého papeže, přesto byl konstantinopolský patriarcha jako hlava pravoslavné církve Byzantské říše (opět alespoň teoreticky) považován za „prvního mezi rovnými“ ve vztahu k ostatním patriarchům „národních“ církví. Pravoslavní byli Bulhaři, Srbové i většina Rumunů, přičemž ale právě území dnešního Rumunska bylo místem, kudy procházela hranice mezi pravoslavím a katolictvím, což se týkalo jak Valašska a Moldavska, tak i Sedmihradsko. Z Albánců patřili k pravoslavným především Toskové, podřízeni patriarchovi v Konstantinopoli, zatímco Ghegové ve střední a severní části země se hlásili ke katolictví. Nábožensky různorodá byla i Bosna, kde navíc existovala ve středověku silná sekta tzv. bogomilů, známá i jinde na Balkáně (např. v Bulharsku). Bogomilové, vyznávající důsledný dualismus dobra a zla, přičemž k říši zla (ďábla) řadili i stát a oficiální církev, byli jako kacíři nemilosrdně potlačováni a není jasné, co se s jejich zbytky nakonec stalo. Chorvatsko a dalmatské pobřeží byly naproti tomu katolické. Reformace, která byla zahájena ve dvacátých letech 16. století, měla na Balkáně větší ohlas pouze v Sedmihradsku, kde zvítězil kalvinismus. Hlásili se k němu především sedmihradští Maďaři a Sekulové. Kalvíny byla i řada sedmihradských knížat, vystupujících v 17. století jako ochránci víry proti katolickým („papežským“) Habsburkům. Vazba sedmihradských Maďarů na reformovanou („helvétskou“) církev byla v Evropě 17. století vnímána natolik silně, že dala vzniknout poněkud zavádějícímu tvrzení, že „helvétská církev je církví maďarskou“ (*Ecclesia helvetica est ecclesia hungarica*).

Osmanská expanze na Balkáně od konce 14. do počátku 16. století

Osmanská expanze na Balkáně probíhala nejprve cestou přeměny existujících států ve vazalské útvary. Tento scénář se uplatnil po bitvě u Černomeny nejprve u knížat vládnoucích v Makedonii a pak v případě Bulharska a Srbska. V Makedonii sultán Murad I. (1360–1389) ponechal část území Vukašinovu synovi Markovi, ovšem za cenu, že se stane poslušným osmanským vazalem. Marko, ačkoliv vešel do dějin prostřednictvím bulharských a srbských lidových písní jako bojovník proti Turkům (*Krali Marko, Marko kraljević*), skutečně své závazky plnil a na straně Turků v boji proti valašskému knížeti Mirčovi (rumunsky Mircea) Starému (1386–1418) nakonec padl. Po jeho smrti bylo jeho území připojeno již přímo k osmanské říši. Také bulharský car Ivan Šišman (1371–1393) byl nucen uznat Muradovu svrchovanost a stal se jeho vazalem.

V osmdesátých letech 14. stol. Turci postupně obsadili větší část Bulharska a údolí Nišavy až po Niš. Bez větší námahy získali postupně zbytek Makedonie a pak i území na pomezí dnešního Řecka a Albánie. Na den sv. Víta (*Vidov dan*, 28. června) roku 1389 došlo ke známé bitvě na Kosově poli, kde se Turci střetli se srbským vojskem knížete Lazara Hrebeljanoviće (1371–1389) a pomocnými oddíly dalších křesťanských knížat. Sultán Murad byl ještě před bitvou zavražděn ve svém stanu srbským bojovníkem Milošem Obilićem (Kobilićem), což ale nemělo na konečný výsledek střetnutí vliv, protože velení ihned převzal sultánův syn Bajezid (Bayezid) (1389–1402). Kníže Lazar byl v boji zajat a po bitvě sťat. Srbsko se (podobně jako před tím Bulharsko) stalo vazalským knížectvím.

Podrobení Srbska uvolnilo Bajezidovi ruce k dalším výbojům jednak proti Valašsku, tj. jižní části dnešního Rumunska, jednak proti zbytku Bulharska, které již bylo rozdrobeno na několik knížectví. V roce 1391 se jeden turecký oddíl přeplavil přes Dunaj, zaútočil proti valašskému knížeti Mirčovi Starému a na jaře 1392 učinil výpad až do jižních Uher. Uherský král Zikmund Lucemburský (1387–1437) útok odrazil a turecký oddíl zcela rozbil. Dvě rumunská knížectví – Moldavsko a Valašsko – si v dlouhých bojích s osmanskými Turky v patnáctém století dokázala uhájit alespoň částečnou nezávislost, ovšem za cenu přijetí trvalého vazalského statutu. Ten zahrnoval nejen odvádění poplatků, ale také souhlas s trvalou přítomností tureckých posádek a s účastí na vojenských taženích.



Příchod osmanských Turků na Balkánský poloostrov

Na jaře 1393 vytáhl sultán Bajezid proti hlavnímu městu Bulharska Tárnovu a 17. července 1393 město dobyl. Jediným nezávislým územím, které z Bulharska zbylo, se stala oblast Vidinu despoty (knížete) Ivana Stracimira (1371–1396), který se rovněž stal tureckým vazalem. Turecký postup se v té době zpomalil, neboť sultán musel opakovaně bojovat ve Valašsku s Mirčou Starým. Uherský král Zikmund Lucemburský, z českých dějin známý jako organizátor výprav proti husitům, začal v té době proti Turkům připravovat křížovou výpravu, která měla postupovat ke Konstantinopoli na pomoc vojskům byzantského císaře Manuela II. (1391–1425). Na jaře 1396 opustila šedesátitisícová křížácká armáda shromážděná u Budína uherskou nížinu a postupovala podle Dunaje k Vidinu. Jakmile se křížáci přiblížili, Ivan Stracimir ihned vypověděl Bajezidovi poslušnost, nechal vyhnat tureckou posádku a otevřel brány křížákům. Ti se zde nezastavili a pokračovali podle toku Dunaje k Nikopoli. Tam však v rozhodující bitvě 25. září 1396 utrpěli zdrcující porážku. Zikmund sám se musel zachránit útekem po Dunaji do Černého moře, odkud se dostal do Konstantinopole a pak oklikou přes Dubrovník domů. Pádem Nikopole skončilo i panství Ivana Stracimira a samostatnost Bulharska definitivně zanikla.

Nutno říci, že i v 15. století bylo učiněno několik pokusů o zastavení tureckého postupu. Zastavíme se alespoň u jednoho z nich, který spadá do čtyřicátých let. Do čela nové křížové výpravy se postavil polský král Vladislav III. Jagellonský (1434–1444), vládnoucí od roku 1440 rovněž v Uhrách. Dalším vůdcem tažení se stal sedmihradský vévoda Jan Hunyady (Korvín). Počátek tažení byl pro křížáky příznivý, protože sultán Murad II. (1421–1451) byl právě zaměstnán válkou v Malé Asii. Vojsko, čítající asi 25 000 mužů, vyrazilo z Uher na pochod roku 1443 a táhlo přes Niš a dále údolím Nišavy k Sofii, kterou bez velkého úsilí obsadilo. Odtud chtěl Vladislav pokračovat v tažení k Plovdivu, avšak protože přechody přes hory byly silně obsazeny a vypukla zima, rozhodl se vrátit do Uher. Po neúspěšných diplomatických jednáních byla válka obnovena příští rok. Vladislav zamířil k Varně, kde došlo 10. listopadu 1444 k rozhodující bitvě. Král Vladislav, zvaný později Bulhary „Varnenčik“, v ní byl zabit, a většina křížáků pobita. Vladislavova výprava byla jinak vůbec poslední křížovou výpravou v dějinách.

Za sultána Mehmeda II. (1451–1481) došlo konečně i na Konstantinopol, zbytek byzantského panství na území nynějšího Řecka i Turecka a na zbývající území na Balkáně. Na jaře 1453 oblehli Turci Konstantinopol a 29. května ji dobyli. V boji zahynul i poslední byzantský císař Konstantin XI. (1448–1453) a jeho říše zanikla. Konstantinopol, přejmenovaná na Istanbul (Cařihrad), se stala hlavním městem osmanské říše. V roce 1454 pak Mohamed II. vytáhl proti srbskému despotovi Jiřímu Brankovićovi s cílem definitivně připojit k říši také srbská území. Uhersko-srbské vojsko sice porazilo Turky u Kruševace, avšak zastavit turecký postup se nepodařilo. Po smrti Jiřího nástupce Lazara Brankoviće (1456–1458) srbský stát roku 1459 zanikl. Už v roce 1456 pronikli Turci úspěšně také do Bosny, kterou po bojích trvajících zhruba třicet let nakonec obsadili a posledního bosenského krále Štěpána Tomaševíce (1461–1463) nechali popravit. Rok Štěpánovy smrti se tradičně udává jako datum osmanského ovládnutí Bosny, byť okrajová území Turci tehdy neobsadili. Roku 1465 padla do tureckých rukou také velká část Hercegoviny a roku 1482 i doposud neobsazená část Bosny až na města Srebernik a Jajce, která odolávala až do roku 1512, resp. 1528. Roku 1493 utrpělo uhersko-chorvatské vojsko od Turků zdrcující porážku na Krbavském poli a pod osmanskou nadvládu se pak dostala i větší část Chorvatska s výjimkou pásu území přiléhajícího k dnešnímu Slovinsku až k moři a Záhřebu s okolím. Koncem 15. století si Turci

podrobili i území Černé Hory, dnešní Albánie a také oblast Kosova, osídlenou tehdy převážně pravoslavnými Srby. I když osmanská moc zde byla slabá a v některých dobách spíše jen formální, turecká vláda na Balkáně se stala neotřesitelnou.

Osmanská expanze zároveň pokračovala i směrem na jih, do oblasti Blízkého východu a pak do Egypta. Tento výklad se vymyká tématu této knihy, nicméně je třeba se v jeho rámci zastavit u roku 1517. Tehdy osmanští Turci dobyli Arabský poloostrov a s nimi i svatá místa islámu – města Mekku a Medínu. Sultán Selim I. (1512–1520) se při této příležitosti prohlásil *chalífou*, tj. světskou hlavou islámské sunnitské obce a ochráncem svatých míst, tedy – v duchovním slova smyslu – pokračovatelem díla Mohameda a jeho nástupců při celosvětovém šíření islámu.

Když osmanská říše upevnila svou moc nad Blízkým východem i nad Balkánem, zahájil sultán roku 1526 tažení do Uher. Jeho výsledek už známe. Osmanský muslimský stát, Evropany označovaný zpravidla jako Turecko, se za necelá tři století změnil z malého státečku v mocnou říši, která měla až do počátku dvacátého století ovlivňovat život národů na Balkáně.

Charakter habsburské a osmanské moci

Habsburská říše byla dynastickým útvarem, o jaké ve středověku nebyla nouze, avšak který se na počátku novověku již stával postupně anachronismem. Tvořily ji země koruny české, rakouské habsburské dědičné země, ke kterým patřila i území dnešního Slovinska resp. dnešní severní Itálie, země uherské koruny (byť reálně pouze císařský díl Uher) a rovněž Chorvatsko. I když říše vzniklá roku 1526 měla impozantní rozsah, ve státoprávním ohledu nevznikl žádný nový stát a veškeré země si podržely své dosavadní zákony a stavovské ústavy (zemská zřízení). Říše neměla ani jednotný oficiální název. Na západě Evropy ji sice brzy začali označovat jako Rakousko, avšak nikoliv kvůli rakouským zemím, ale kvůli tomu, že větev habsburského rodu, kterou založil Ferdinand I., byla v západní Evropě označována jako „rakouská dynastie“ (*Casa del Austria, Maison Autriche, House of Austria*), zatímco pod Habsburky rozuměla Evropa jen větev založenou Ferdinandovým bratrem Karlem, jež vládla ve Španělsku. Oficiální název „Rakouské císařství“ byl zaveden teprve téměř po třech stoletích existence habsburské říše – v roce 1804.

Navenek se habsburská říše prezentovala jako hlavní a rozhodující křesťanská a katolická velmoc. Vliv reformace, který se projevil především v českých zemích a v Uhrách, ovšem katolický charakter nejméně do poloviny 17. století značně problematizoval. Protože bezprostředním důvodem personálního spojení rakouských, českých a uhersko-chorvatských zemí bylo právě turecké nebezpečí a protože se nová říše sama deklarovala jako ochránce křesťanstva, rozumí se samo sebou, že právě k Vídni se brzy začaly upínat zraky křesťanů žijících na osmanském území.

Uspořádání osmanské říše jsme nuceni věnovat podstatně větší pozornost. Osmanská říše byla absolutistickým centralizovaným teokratickým státem, lišícím se svým uspořádáním podstatně od vládních a správních forem evropských států. Svým rozsahem byla říše obrovská, neboť zahrnovala nejen Balkán a Malou Asii, ale postupně i východní a jižní (africké) Středomoří. Teoreticky vzato, byla moc sultána zcela neomezená. Samozřejmě, v praxi nebylo myslitelné, aby sultán tak obrovské území spravoval skutečně sám. Výkonnou moc proto zpravidla vykonával *velký vezír*, předsedající *divánu*, tj. sboru nejvyšších státních úředníků. Úřad velkého vezíra by tak bylo možno vzdáleně přirovnat k moderní funkci premiéra a *diván* k jakési ministerské radě (vládě). *Diván* se nacházel v paláci s charakteristickou velkou bránou – *vysokou portou*. Proto byla osmanská vláda, resp. i samotná říše jako subjekt mezinárodního práva, v zahraničí často označována jako *Vysoká porta*, nebo prostě jen jako *Porta*. V Evropě se brzy ujal i název „Turecko“ jako zkrácené jednoslovné označení pro osmanskou říši. Výraz „Turci“ byl pak používán často jako synonymum pro muslimské obyvatelstvo říše bez ohledu na jeho etnický původ, resp. pro vládnoucí elity tohoto státu. V době největšího rozmachu osmanské říše, tj. v 16. století, tvořili nicméně osmanští Turci již jen asi 10–15 % muslimského obyvatelstva a objektivně vzato je tedy výraz Turecko ve významu „země Turků“ nesprávný. Muslimové sami svou říši Tureckem nenazývali a vlastně pro ni neměli původně vůbec žádný název. Od roku 1517 tvořila (podobně jako v arabské říši za nástupců proroka Mohameda) veškerá území pod vládou sultána prostě chalífát, zemi sultána a současně zemi islámu (arabsky: *dár al-islám*), pro kterou z hlediska muslimského mezinárodního práva zvláštní název nebyl nutný. Ostatní země tvořily podle islámského práva „válečná území“ (*dár al-harb*), tedy území doposud nedobytá, ve kterých ještě islám nezvítězil. Protože podle islámského práva se jednou v budoucnosti mají všechny země stát „zemí islámu“, měl

i osmanský chalífát jednou zahrnout celý svět. To ovšem platilo jen teoreticky. V praxi se od konce 17. století sultáni již nepokoušeli získávat nová území, ale pouze se snažili zabránit ztrátě zemí už ovládaných.

Ze správního hlediska je třeba osmanské državy rozdělit do dvou skupin: na závislá území, která si zachovala větší či menší míru samostatnosti a jejichž panovníci byli jen sultánovými vazaly, a na přímo ovládaná území. Podle islámského pojetí mezinárodního práva nemůže mezi „zemí islámu“ (islámským státem) a územím nevěřících existovat trvalý mír, ale pouze buď válečný stav anebo období příměří, původně chápáné jako doba nutná k přípravě další války, ale později pragmaticky prodlužované podle potřeby. Závislé státy tvořily tzv. území mírových dohod (arabsky *dár as-sulh*), nebo „zemí přísahy“ (*dár al-ahd*), tj. jejich vládci byli chápáni nejen jako vazalové, ale současně i jako spojenci. Tato území si zachovala svůj dosavadní správní i právní systém, přičemž míra závislosti na Vysoké portě byla rozdílná. Zatímco např. u Valašska a Moldavska byla závislost značná, u Sedmihradska byla často spíše formální. Podobně Dubrovnická republika, která uznala svrchovanost Vysoké porty, se těšila prakticky úplné nezávislosti a Turci se spokojili s odváděním ročního poplatku. Přímou ovládaná území byla považována za „zemí islámu“, tj. území, kde již pravá víra zvítězila. V průběhu rozšiřování osmanské říše nebylo výjimkou, že se původně závislá území měnila na území přímo včleněná do osmanské říše, jako např. rozdrobené území Bulharska nebo srbská despotovina koncem 14. a poč. 15. století. Existovaly ale i opačné případy, kdy se nějaké území fakticky z osmanské říše vymanilo a jejich vládce či vládci pak jen formálně uznávali tureckou svrchovanost a odváděli (anebo podle okolností neodváděli) poplatky. Tímto vývojem prošla např. Černá Hora, anebo albánská území ovládaná Jiřím Kastriotou zvaným Skanderbeg.

Přímou závislá území tvořila každopádně na Balkáně z celkové rozlohy ovládaných území většinu. Území se dělila na provincie – *elájety*, původně nazývané *bejlerbegluky* – v čele kterých stáli správci – *bejlerbejové* (bej, beg = turecky pán). Správce měl zpravidla titul *paša* (*paşa*), později někdy i *vezír*. Provincie se dále dělily na okresy – *sandžaky*. Náčelníkem sandžaků byli *sandžakbejové*. Nejnižší správní jednotkou byl původně *vilajet* (*vilayet*) v jehož čele stáli vojvodové – *subaši* (*subaş*). Za vlády Süleymana I. byla provedena reforma správy. Novými nejmenšími správními jednotkami se staly obvody (okresy) zvané *kazy*. V čele *kazů* stáli *kadiové*, kteří měli také soudní pravomoc. V dalších stoletích byly *kazy* rozděleny na ještě

menší jednotky – *nachije* (obce). Osmanská říše byla sice silně centralizovaná, nicméně tato centralizace se postupně v 18. století stala čistě teoretickou. Z technických důvodů bylo už v 16. století nezbytné vybavit vzdálené provincie značnou mírou autonomie. Tím byl položen základy tzv. pašalíkům, které ale vznikaly hlavně v 18. století. Pašalíky se pod vládou svých správců často měnily ve fakticky nezávislé státy, které jen nominálně uznávaly svrchovanost sultána. Příkladem může být např. Ali paša Tepelenský, vládoucí v Janině (řecky Ioannina), nebo Osman Pazvantoglu ve Vidinu, či Mehmet Ali, ze kterého se stal samostatný vládce Egypta.

Osmanská říše byla nábožensky různorodým státem. Státním náboženstvím osmanské říše byl islám a muslimové tvořili jako celek privilegovanou vrstvu. Velký (hlavní) *muftí* byl nejen duchovním, ale i důležitým státním hodnostářem a v pořadí důležitosti byl stavěn hned za velkého vezíra. Pod jeho pravomocí se nacházelo vyšší islámské duchovenstvo – *ulámové* a správa islámských škol (*medres*). Soudci – *kadiové* – používali při svých rozhodováních zásad islámského práva (*šaría*), zejména v občanskoprávních a rodinných záležitostech muslimů. Islám je stejně jako křesťanství z teritoriálního hlediska univerzálním náboženstvím a je povinností každého muslima jej šířit. I v osmanské říši proto docházelo ke snahám získat pro islám především usedlé křesťanské obyvatelstvo. Konverze k islámu byly poměrně časté, avšak ve většině případů nebyly motivovány přesvědčením o jeho správnosti, ale snahou zařadit se mezi privilegovanou vrstvu, resp. zachránit majetek. Známý jsou i násilné konverze, které však islám zakazuje, a proto je nelze chápat jako všeobecný a státem podporovaný jev. Přestoupení muslimů na jinou víru nebylo naproti tomu možné a trestalo se jako odpadlictví ve smyslu islámského práva smrtí.

Ve střední a západní Evropě panovala po staletí představa o utlačování křesťanů muslimy v osmanské říši. V zásadě tomu tak sice skutečně bylo, nicméně realita byla mnohem složitější. V době, kdy v křesťanské Evropě probíhaly náboženské války, ve kterých se vzájemně vyvražďovali katolíci a protestanti, byla osmanská říše státem nábožensky poměrně snášenlivým. Islám vybízí k toleranci vůči židům a křesťanům jako monoteistům a „lidem knihy“ věřícím ve stejného Boha jako muslimové. Židé a křesťané byli v osmanské říši skutečně tolerováni. Osmanská říše přitom ve vztahu ke křesťanství nečinila větší rozdíly mezi jednotlivými konfesemi: na rozdíl od západní Evropy byli tedy v osmanské říši tolerováni jak pravoslavní věřící, tak katolíci a protestanti, případně příslušníci tzv. monofyzitských

křesťanských církví, jako byla církev arménská, syrská či koptská. Pravda, katolíci byli často v podezření, že jsou vůči osmanské říši neloajlní, protože jejich duchovní hlava – papež – sídlila v zahraničí a představovala mocenský faktor, ale ani v jejich případě nelze hovořit o výslovně represivním přístupu. Nejdůležitějším křesťanským náboženstvím v osmanské říši zůstalo pravoslaví. Po dobytí Konstantinopole byl sultánem Mehmedem II. (1451–1481) dosazen do funkce patriarchy Georgios Gennadios Scholarios, odpůrce uzavření církevní unie se západní (katolickou) církví, o kterou ve snaze získat pomoc západní Evropy usilovali poslední byzantští císaři. Sultán Gennadiovi potvrdil veškerá privilegia pravoslavné církve a ujistil jej svou osobní podporou.

Jednotlivé náboženské komunity tvořily v osmanské říši tzv. národy, čili *milet*. Slovo *milet* znamená turecky národ a v tomto smyslu se také dnes používá, avšak až do 19. století neměla příslušnost k *miletu* nic společného s moderní národností, neboť se týkala příslušnosti k určité konfesi. Zaniklá byzantská říše se sama označovala za říši římskou (resp. za její právoplatnou pokračovatelku) a své křesťanské pravoslavné obyvatele označovala za Římany (*Romai*). Turci toto označení převzali beze změny. Celé evropské území pod tureckou správou bylo nejprve označováno jako *Rumelia*, byť později – po rozšíření tohoto území na sever – se rumelijský *elájet* omezoval jen na dnešní Bulharsko, Makedonii (včetně Soluně) a egejskou Thrákií. Všichni pravoslavní křesťané osmanské říše byli pak považováni za *rom millet*, čili příslušníky římského „národa“. Hlavou *rom millet* (*milet başı*) byl konstantinopolský (cařihradský) patriarcha, který měl nad pravoslavnými křesťany i určitou pravomoc v občanskoprávních záležitostech, především ve věcech práva rodinného a manželského, které se v osmanské říši zásadně řídilo náboženskými předpisy příslušné komunity. Patriarcha byl zároveň zodpovědný za řádný výběr daní od pravoslavných křesťanů. Název *rom millet* a úloha konstantinopolského patriarchy vedla v 19. století nejen k mylnému ztotožňování všech pravoslavných křesťanů v osmanské říši s Řeky, ale i k neopodstatněným nárokům řeckého duchovenstva na vedoucí úlohu mezi pravoslavnou komunitou a k pokusu o její úplnou helenizaci. Protože v rámci pravoslavné církve mělo dominantní postavení řecké duchovenstvo podřízené konstantinopolskému patriarchovi, osmanské úřady z taktických důvodů někdy podporovaly i jiné pravoslavné církve. Zasluhou Mehmeda Paši-Sokollu (Sokolovíce), Slovana z Hercegoviny, který přijal islám a dosáhl vysokých státních funkcí, byl

roku 1557 např. obnoven srbský patriarchát se sídlem v Pécii, který se pak udržel až do osmnáctého století.

Milety byly nadány samosprávou i ve věcech školských. Státní školy v osmanské říši prakticky až do 19. století neexistovaly a školský systém si budovala a platila každá církevní komunita sama.

Pokud jde o náboženský život, křesťané (totéž platilo i pro židy) mohli nadále vykonávat své bohoslužby a žít svým náboženským životem, ovšem za podmínky, že budou uznávat nadřazené postavení islámu. Stavba nových kostelů a klášterů, resp. jejich oprava proto podléhala souhlasu státních úřadů. Křesťanské kostely a synagogy nesměly být výstavnější, než mešity (např. chrámy nesměly mít věže) a část z nich byla dokonce přímo přeměněna na mešity, především v případech, kdy v místě vznikla větší muslimská komunita, o jejíž náboženské potřeby by jinak nebylo dostatečně postaráno.

V občanském životě byli křesťané (a židé) oproti muslimům rovněž v podřadném postavení. Všichni dospělí nemuslimové byli podrobeni zvláštní dani z hlavy (*charáďž*), kterou islámský stát od nich vybíral za to, že je na svém území jako jinověrce vůbec trpí. Nemuslimové byli dále v zásadě vyloučeni z možnosti zastávat státní funkce či velitelská místa v armádě, byť v tomto směru existovaly občas výjimky. V různých obdobích a také s přihlédnutím k místním poměrům a tradicím byla pak vůči křesťanům a židům uplatňována i některá další opatření: bylo jim např. zakazováno nosit zbraň, nosit drahé oděvy, jezdit ve městech na koních, navštěvovat lázně společně s muslimy apod. Na rozdíl od muslimů byli naproti tomu v zásadě křesťané i židé osvobozeni od vojenské služby, avšak mužská křesťanská populace původně podléhala tzv. dani krve (*devşirme*). Spočívala v odvodu stanoveného kontingentu chlapců ve věku patnácti až dvaceti let do zvláštních vojenských jednotek tzv. janičárů (*yeni çeri* – nové vojsko). Janičáři byli odebíráni rodičům a vychováváni ve zvláštních vojenských školách jako militantní muslimové. Odvody janičárů se konaly nejprve každých pět let, později i v kratších intervalech nebo i každoročně podle okamžité vojenské situace. Janičáři sloužili doživotně za žold, od vlády Süleymana I. mohli zakládat vlastní rodiny. Později se stávali vlivnými vojenskými i politickými činiteli, a proto o službu v janičárském vojsku projevovali zájem i muslimové. Stávalo se, že muslimové před odvody „zapůjčovali“ své syny křesťanským rodinám, aby jim tak umožnili dostat se do tohoto prestižního sboru. Protože se v janičárském vojsku začali



Janičár – rytina ze 16. stol.



Městská žena – rytina ze 16. stol.

prosazovat rození muslimové, kteří byli ochotni vstoupit do služby dobrovolně, ztrácela *daň z krve* od druhé poloviny 17. století postupně význam a nakonec od ní bylo vůbec upuštěno. V rámci *devşirme* byli také odváděni křesťanští chlapi ve věku šesti až deseti let pro službu v sultánově paláci.

Osmanská říše nebyla založena na etnickém principu. Jak se postupně rozrůstala, sílil ve státní správě vliv netureckého islamizovaného obyvatelstva. Do státní správy se tímto způsobem postupně dostalo mnoho muslimů – Albánců i Slovanů (především v Bosně). Protože osmanský stát byl založen na náboženském principu, prováděla osmanská říše velké přesuny obyvatel s cílem vytvořit jakési islámské ostrovy, které by byly oporou osmanské moci. Další přesuny byly prováděny z důvodu přemístění nepřátelsky naladěného a potenciálně nebezpečného obyvatelstva do jiných



Turecký posel – rytina ze 16. stol.

částí říše. V důsledku toho došlo k velkému promíšení etnik. K dalšímu pohybu docházelo i z ekonomických důvodů. Obchod byl převážně v rukou Řeků, kteří začali vytvářet ve městech vlastní komunity. To se plně projevilo např. v Soluni, Plovdivu (Filipopolis) či černomořských přístavech. Velká řecká, ale i slovanská kolonie vznikla přímo v Cařihradě. Na druhé straně se na řadě míst, jako např. v Makedonii či v Rodopech v dnešním Bulharsku, objevili etničtí Turci, přesídlení sem z jiných oblastí, především z Malé Asie. Poměrně velký význam měly konverze slovanského obyvatelstva na islám, ke kterým masově docházelo především v Bosně. V dnešní Makedonii byli (a dodnes jsou) muslimští Slované známí jako Torbeši a v Bulharsku jako Pomaci. Malý byl naproti tomu počet obyvatel-

stva románského původu, které přijalo islám. Od konce 15. století se v osmanské říši ve zvýšené míře začali usazovat sefardští židé vypovězení ze Španělska a z Portugalska. Šlo o schopné obchodníky a řemeslníky, které osmanské úřady na svém území vítaly.

Hospodářsko-sociální systém osmanské říše se odlišoval jak od někdejšího feudálního systému balkánských států včetně Byzance, tak i od feudalismu západní Evropy. Podle islámského práva patří půda Alláhu (Bohu). V praxi to znamenalo, že v osmanské říši patřila sultánovi. Půda, kterou sultán *de iure* disponoval, se nazývala *miria*, mirská půda. Sultán půdu propůjčoval v podobě tzv. *timarů*, což byla obdoba někdejších byzantských prónií, resp. západoevropských lén. Držitelé *timarů* se nazývali *spahijové* (sipáchijové). Za používání timaru byli povinni sultánovi



Spahija – rytina z 18. stol.

vojenskou službou jako jezdcí. Velké *timary* s výnosem od 20 000 do 100 000 stříbrných penízů (akče, turecky *akçe*) se nazývaly *ziamety*, *timary* s výnosem nad 100 000 akče *chasy*. Část *chasů* – tzv. *sultánské chasy* – patřila bezprostředně sultánovi nebo členům jeho rodiny. Spahijové – držitelé *ziametů* a *chasů* – byli zpravidla povinni vystrojít a vyslat na vlastní náklady v případě válečného tažení určitý počet vojáků, většinou pěších. Sultán, pokud potřeboval peníze v hotovosti, své *chasy* prodával a s takto získanou půdou mohl nabyvatel volně disponovat.

Timary zůstávaly teoreticky vlastnictvím sultána, či spíše jím personifikovaného islámského státu, a spahijové byli jen uživateli. Užívání nebylo dědičné, byť samozřejmě jejich držitelé měli tendenci zabezpečit jejich užívání svým dětem. Vedle toho se brzy objevily i pokusy spahijů vyhnout se



Janičár – aga (muslimský statkář),
rytina z 18. stol.

vojenské službě, což je známkou toho, že začali považovat půdu za své vlastnictví, a ne za něco, za co by byli službou povinni. Únik z vojenské služby se jim zřejmě dařil: zatímco na počátku 16. století jen spahijové z Rumelie dodávali kontingent 20 000 jízdních, koncem 17. století již nebylo možné v Rumelii a Anatólii dohromady získat víc, než 7–8 tisíc mužů. Timary se prostě „suchou cestou“ měnily v pozemkové vlastnictví spahijů a stávaly se dědičnými. V tomto ohledu je možné proces „privatizace timarů“ přirovnat k postupnému dědičnému přisvojování lén v západní Evropě, avšak bez ohledu na to v osmanské říši ani potom nevznikla šlechta v západoevropském smyslu. Spahijové-držitelé timarů byli na počátku výhradně muslimové. Později se začali objevovat i křesťanští držitelé timarů. Vedle timarů existovaly i jiné formy držení půdy: *vakufy* a *čiftliky*. Vakuf



Arménský obchodník – rytina ze 16. stol.



Dubrovnický obchodník – rytina ze 16. stol.

(*vakf*) byla půda, kterou vlastník věnoval muslimovi s podmínkou, že část výnosu bude použita na dobročinný účel, nebo na účel náboženský – zpravidla na stavbu a udržování mešity nebo náboženské školy (*medresu*). Šlo tedy o půdu nadační a vakuf plnil úlohu jakéhosi fondu. Vakufy byly osvobozeny od daní a jejich půdu obdělávali závislí rolníci. Čiftlik (*çiftlik*) byla naproti tomu půda vyjmutá z timaru a daná do svobodného užívání, aniž by uživatel musel plnit nějaké povinnosti. „Čift“ znamenalo původně jařmo pro tažný dobytek a název čiftlik vznikl z toho, že v prvotní podobě šlo o malé výměry půdy, které bylo možné obhospodařovat jedním párem tažného dobytka. Držiteli čiftliků byli původně výhradně muslimové. V 17. a 18. století se výměry čiftliků zvyšovaly a čiftliky se měnily v dědičné velkostatky odevzdávané často do obdělávání nájemcům. Čiftliky se

postupně nejvíce přiblížily evropským typům feudální držby půdy. Sultánovo vlastnictví půdy se v praxi v průběhu století s výjimkou sultánských chasů stávalo čistě teoretickým a proto problematickým.

Půdu obhospodařovali závislí rolníci označováni termínem *raja* (tj. stádo). *Raja* se původně skládala převážně z křesťanů, alespoň pokud se týče osmanského území v Evropě. Především v Malé Asii nebylo ovšem výjimkou, že k ní patřili i rolníci-muslimové. Rolníci – rajové byli usazeni jak na timaru, tak na vakufu, příp. později jim mohla být přidělena smluvně k obdělávání i půda z čiflíku. Vakufy obdělávali svou prací, na timarech především odváděli poplatky, případně i naturální dávky. *Raja* ale hlavně platila daně státu, přičemž muslimové byli daňově zvýhodněni. Na rozdíl od většiny středoevropských a východoevropských zemí 16.–18. století byli rolníci – rajové zpravidla osobně svobodní, i když spahijové se logicky snažili ztížit jim odchod ze svých pozemků. Z hlediska sultána, který byl vlastníkem půdy i pánem všech poddaných, bylo lhostejné, kde *raja* žije, protože odváděné poplatky plynuly v každém případě do jeho pokladny. Výši dávek, případně rozsah úkonů ve prospěch timaru nestanovoval spahija, ale stát, který ve vlastním zájmu nechtěl rolníky příliš přetěžovat. V tomto ohledu bylo postavení rolníků v osmanské říši zejména v 17.–18. století mnohdy lepší, než ve střední a východní Evropě. Toto poměrně výhodné postavení rolníků se ovšem netýkalo autonomních rumunských knížectví Moldavska a Valašska, kde půda patřila převážně křesťanským bojarům a kde existovalo kruté nevolnictví. V Sedmihradsku bylo toto nevolnictví omezeno zpravidla jen na pravoslavné obyvatelstvo, ke kterému se hlásila většina Rumunů. Protože v přímo závislých oblastech bylo rolnické obyvatelstvo svobodné, byly poměrně časté případy, kdy se *raja* z vlastní vůle stěhovala na pozemky jiných spahijů, kde byly příznivější podmínky, anebo odcházela do měst. Docházelo tak v porovnání se střední Evropou ke značné migraci a také k míšení etnických skupin. Osmanské úřady samy prováděly kolonizaci různých opuštěných míst podle vlastních potřeb. V pozdějších dobách výraz *raja* dostal poněkud jiný význam a označoval zpravidla jen křesťanské obyvatelstvo, avšak včetně např. řemeslníků na vesnici i ve městech. Vedle závislých rolníků existovali i v osmanské říši otroci (*kul*) a jim blízké osobně nesvobodné obyvatelstvo blížící se východoevropským nevolníkům (*ortakci kul*). Pocházeli zpravidla z válečných zajatců nebo civilního obyvatelstva odvěčeného během vpádů na cizí území. Jejich celkový počet i hospodářský význam byl však malý.

Města i za osmanské nadvlády zůstala důležitými středisky řemesel a obchodu. V 15.–17. století zaznamenala rozvoj zejména výroba zbraní, která vyžadovala specializované řemeslníky-odborníky, dále textilní výroba a řemesla s ní nějakým způsobem spojená. Výrobci stejného druhu zboží tvořili zvláštní cechy – *esnafy*, které regulovaly výrobu. Městské obyvatelstvo bylo svobodné, a to bez ohledu na svůj původ. Velký význam z makedonských měst získaly především přístavy Soluň a Kavala, ze kterých se stala střediska dálkového obchodu. Přístavy se rovněž staly jakýmiśi branami pronikání evropských kupců. Soluň se stala postupně největším obchodním přístavem pro dovoz všech výrobků z Balkánu do západní Evropy. V roce 1685 zde otevřeli francouzští kupci z Marseille své stálé obchodní zastoupení. Brzy je následovala Benátská republika, Anglie a Nizozemí. V roce 1700 zřídili Francouzi stálou obchodní misi také v Kavale.

Boje mezi habsburskou a osmanskou říší v 16.–18. století

V myšlenkovém světě 16. století bylo povinností křesťanského panovníka bojovat s „pohany“, stejně jako i sultán jako hlava muslimské obce měl povinnost bojovat s „nevěřícími“. Nutno ale říci, že charakter bojů se postupně měnil. Zatímco v 16. století byla válka prakticky permanentní, v 17. a 18. století byly boje přerušovány poměrně dlouhými obdobími míru, při kterém obě mocnosti mezi sebou udržovaly téměř normální diplomatické a především obchodní styky. Habsburská říše ostatně nebyla jedinou evropskou mocností, která s osmanskou říší s přestávkami bojovala. V 16. století se v boji angažovalo Španělsko a Benátky, ve druhé polovině 17. století se na tomto boji silně podílelo Polsko, které s osmanskou říší sousedilo v oblasti Podolí (na dolním Dněstru), a v 18. století, po úpadku Polska, především carské Rusko. To se postupně stylizovalo do role ochránce balkánských křesťanů. V 19. století se habsburská říše – nyní již Rakousko – z boje stáhla a měla spíše zájem na udržení osmanské říše.

Války mezi Ferdinandem a Janem Zápolským využili Turci k dalším výbojům do Chorvatska. Během jara 1527 znovu zahájili válečné operace a během bojů, které trvaly až do počátku roku následujícího, ovládli Jajce, Liku, Krbavu a údolí řeky Zrmanji s městy Udbina a Obrovac. Vznikl tak hluboký klín do chorvatského území, na jehož jižním okraji se udrželo

město Klis, na severu Senj a na východě Bihać. V roce 1529 Turci neúspěšně obléhali i Vídeň. V létě roku 1532 zahájil sultán Süleyman další tažení proti Chorvatsku a Uhrám, formálně opět odůvodňované obranou trůnu „legitimního“ krále Jana Zápolského. Tažení se zúčastnil samotný sultán Süleyman. Osmanská armáda, čítající údajně těžko uvěřitelných 140 000 mužů, znovu vyrazila k Vídni. Postup se však zastavil v Zadunajsku, kde na počátku srpna Turci pod velením vezíra Ibrahima oblehli pevnost Kőszeg (nedaleko Szombately) bráněnou posádkou o pouhých sedmi stech mužích pod velením chorvatského šlechtice Nikoly Jurišice. Po měsíčním neúspěšném obléhání nabídl vezír Ibrahim Jurišicovi čestný kompromis: město mělo být ponecháno v jeho rukou výměnou za formální uznání sultánovy svrchovanosti. Ibrahim, jednající jménem sultána, si přitom musel být vědom, že tato „svrchovanost“ skončí okamžitě po odchodu jeho armády. Jurišic s návrhem souhlasil a vojsko pak skutečně od města odtáhlo. Sultán, který hodlal ukončit tažení před příchodem zimy, zároveň upustil od nového tažení na Vídeň, kde Ferdinand zatím shromáždil s pomocí bratra Karla V. stotisícovou armádu, a rozhodl se k návratu. Na cestě domů jeho vojsko prošlo celou Slavonií a Chorvatskem, přičemž způsobilo velké škody a odvedlo spoustu lidí do otroctví. V létě 1533 uzavřel Ferdinand s Turky příměří.

V roce 1536 zahájili Turci nové tažení a zmocnili se východní Slavonie a Požecké doliny včetně města Požegy. Tentokrát šlo již nikoliv o výboj za účelem získání kořisti, ale o stálou přítomnost, neboť Turci na dobytém území zřídili Požecký sandžak. V následujícím roce (1537) zahájili pak útok na Klis, který dobyli a postupovali dále k Šibeniku a Zadaru. Ferdinand po určitém váhání vyslal proti Turkům vojsko pod velením generála Johanna Katzainera, který měl osvobodit východní Slavonii. Celé tažení, které bylo připraveno narychlo a bez patřičného zabezpečení, nakonec skončilo fiaskem. Špatně živení vojáci se cestou ve slavonských lesích z obavy před Turky z části rozutekli a zbytek pak Turci v noci z 9. na 10. říjen 1537 v krátké bitvě u Gorjan rozprášili. Do tureckých rukou se nakonec dostalo vedle východní Slavonie i celé jižní Chorvatsko a Dalmácie až po řeku Neretvu. Mimo dosah osmanské moci zůstala jen severní pobřežní města nacházející se pod nadvládou Benátek a rovněž Dubrovnik, který si vykupoval své nezávislé postavení poplatky sultánovi.

V roce 1543 zahájil sultán nové tažení, kterým se do tureckých rukou dostala chorvatská a slavonská města Orahovica, Valpovo a Pakrac. Do

roku 1545 se turecká moc rozšířila až po řeku Čazmu. V roce 1547 bylo mezi Ferdinandem a Vysokou portou uzavřeno příměří na pět let a Ferdinand se zavázal odvádět sultánovi roční poplatek 30 000 dukátů. Příměří nebylo po pěti letech již obnoveno a tak v roce 1552 vzplanuly nové boje. Ještě v tomto roce získali Turci Viroviticu a potom i Čazmu s okolím, kde zřídili samostatný sandžak. Pokusili se také natrvalo obsadit Varaždín, odkud hodlali zahájit útok na Záhřeb, avšak tento plán se nezdařil. V červenci 1556 obsadili Turci Kostajnicu, nepodařilo se jim ale dobýt město a pevnost Sziget (Szigetvár) ve středním Podráví. Po odražení tureckého útoku bylo obnoveno příměří včetně povinnosti Habsburků odvádět roční poplatek. Drobné srážky nicméně pokračovaly i v následujících letech. Sídlo nejzápadnějšího tureckého sandžaku bylo přeneseno roku 1559 z Čazmy do Pakrace.

V roce 1564 zemřel Ferdinand I. a jeho nástupcem se stal jeho syn Maximilián II. S nároky na uherský a chorvatský trůn však vystoupil rovněž sedmihradský kníže Jan Zikmund Zápolský, nyní již čtyřiaadvacetiletý, který se odvolával na závěť svého otce. Jeho problematického nároku využil sultán Süleyman a vypověděl příměří, které bylo obnoveno naposledy roku 1562. Do čela armády, která v létě 1565 vpadla z Bosny do Chorvatska, se postavil velký vezír Mehmed Sokolović, o kterém již byla řeč v souvislosti s obnovením srbského patriarchátu v Péci. Turci se zmocnili Krupy na Uni, vzápětí však u Obrešky utrpěli porážku. V květnu následujícího roku se do čela nového tažení postavil sám sultán Süleyman, kterému v té době již bylo sedmdesát pět let. Obrovská armáda čítající údajně 150 000 lidí prošla v červenci 1566 kolem Osijeka, překročila Drávu a v srpnu oblehla opevněné město Siget, které bránil Mikuláš Zrinský.

Mikuláš Zrinský (maďarsky Miklós Zrinyi, chorvatsky: Nikola Zrinski, 1518–1566) se stal přímo legendární postavou chorvatského boje proti Turkům. V roce 1537 se zúčastnil pod velením svého staršího bratra Jana nešťastné bitvy u Gorjan. V letech 1542–1556 zastával Mikuláš Zrinský úřad chorvatského bána a velitele královského vojska na pravém břehu Dunaje. V roce 1556 se zúčastnil úspěšné obrany Szigetetu, který tehdy bránil Marek Strančić-Horvat. Ve stejném roce se stal vojenským velitelem szigetské kapetanie. O deset let později stáli ale Turci před Szigetem znova a právě v této své poslední bitvě se měl Mikuláš Zrinský nejvíce proslavit.

Pevnost hájilo asi 2500 mužů, především Chorvatů a Maďarů. Turci před město přivezli množství děl, kterými nejprve poškodili vnější hradby,